

СОФТВЕРСКА ПИРАТЕРИЈА У СРБИЈИ

Биљана Калезић*
Народна библиотека Србије,
Београд

Апстракт: Пиратерија је постала глобални феномен. Скоро да не постоји производ људског ума који није копиран и пиратизован. Забележени су примери фалсификованих алкохолних пића, парфема, лекова, књига, новца, па и неизоставно рачунарског софтвера. Како је пиратерија појава на коју утичу бројни чиниоци, међу којима се издвајају економски и културни, извесно је да ју је немогуће искоренити, али се уз свесрдан труд друштва и појединаца може свести на прихватљив ниво. Поред историјског прегледа пиратерије медија за пренос информација, у раду је дат и преглед различитих типова софтверске пиратерије, а затим и пресек стања у Србији данас, али и у претходним годинама.

Кључне речи: софтвер, интелектуална својина, пиратерија, Србија.

* biljana.kalezic@nb.rs

1. Увод

Погрешно је мислити да је пиратерија појава савременог доба. Кривотворење и пиратерија су стари скоро колико и људски род. Обе појаве сежу дубоко у прошлост, а то што су данас практично попримиле размере епидемије, можемо захвалити новим медијима и чињеници да савремена технологија омогућава лако копирање оригинала. Неки од првих примера пиратерије, то јест кривотворења сежу до римског доба, односно до произвођача вина и ликера из Нарбоне у јужној Француској који су копирали италијанске запушаче за амфоре, настојећи да пласирају своја вина као италијанска, која су се у то доба боље котирали на тржишту (Žarković 2003).

Иако је већ добро познато да Гутенбергов изум штампе покретним словима није оригиналан, с обзиром на то да се слична технологија користила у Кини већ од 11. века, он је ипак један од најепохалнијих и најдалекосежнијих изума у историји човечанства и људске културе (Фуруновић 2000). До тог момента књига као медиј за пренос информација је била скупа и недоступна широј публици. Гутенбергов проналазак је све то променио. Књига постаје јефтинија и доступна свима, што утиче на ширење писмености, а затим и на даљи развој науке и технике. Међутим са почетним полетом јављају се и нови проблеми. Како је потражња за књигама расла, тако се заоштравала конкуренција међу издавачима. У тим данима, аутор је практично продавао право одређеном издавачу да објави да то дело, што је значило да само тај издавач има ексклузивно право да га објави. Међутим, бројни издавачи су прештамповали књиге не тражећи сагласност од првог издавача или аутора и убрзо су постајали конкурентни првом издавачу дела, повређујући тиме његове интересе. Издавачи који су се бавили оваквом делатношћу су самим тим остваривали већу економску добит јер нису имали трошкове око припреме руко-

писа за штампу које има први издавач, а нису ни плаћали накнаду аутору. Управо је оваква ситуација и довела до тога да се издавачи удруже и од владара захтевају издавање привилегија које су значиле искључиво право на штампање и издавање једног дела и забрану прештампавања. Временом, њиховим захтевима се придружују и аутори, па је заједнички притисак уродио плодом у Енглеској, где је 1710. године донет закон Ане Стјуарт, који представља прву писану норму ауторског права (Domazet 2007). Први прописи који су регулисали ову материју у континенталној Европи се јављају у Француској као једна од тековина Револуције из 1789. године (Stanković и Tešmanović 2007).

Како се наука и технологија даље развијају, тако настају нови медији за пренос и складиштење информација, а могућности копирања и нелегалног искоришћавања дела заштићених ауторским правима попримају неслућене размере. У неком смислу, историју пиратерије медија за пренос информација је могуће пратити кроз њихову еволуцију.

На крају 19. и почетком 20. века направљена су и прва средства за снимање звука и покрета. Томас Едисон је представио свету прве медије за снимање – прво ваљак за снимање, а потом плочу у облику диска и целулоидну траку за снимање филмова. Инжењери компаније Ampex су 1949. године пројектовали и направили машине за снимање на аудио и видео магнетне траке, након чега су око 1956. године произвели и први систем под називом Quadriplex (Ganc и Ročester 2007). Еволуција ових уређаја за снимање се наставила великом брзином, тако што се 1975. године појавио систем Betamax јапанске компаније Sony, а 1979. године и VHS систем (Video Home System) компаније JVC (Milovanović 1991).

Почетком 60-тих година појавиле су се касете фирме Philips за диктафоне. Технологија снимања је напредовала и компаније су убр-

зо почеле да издају LP (Long Play) албуме на касетама. Компанија Philips није могла ни да предвиди да ће људи масовно да купују празне касете – очигледно да би на њих снимали сами. Био је то почетак културног помака од масовних медија ка персонализованим – „ја бирам шта ћу и када снимати, којим редом и на ком месту“ (Ganc и Ročester 2007).

Додатни подстрек за развој пиратерије настаје појавом дигиталних података. Иако су дигитални подаци у пракси већ постојали више од 50 година, практично са појавом првих рачунара, све до почетка 1980-тих година није постојао масовно прихваћени адекватни начин њиховог складиштења и дистрибуције. Тачније, 1979. године су се компаније Philips и Sony удружиле да би створиле стандард за дистрибуцију аудио података познатији као „Compact Disc – CD“. Технолошка претеча опште прихваћеног CD стандарда је био Laserdisc који се појавио неколико година раније, али он се није одржао у пракси. Оно што је Laserdisc имао заједничко са CD-ом је то да је коришћен ласерски зрак, али ипак радило се и даље о аналогним подацима. Аналогни VHS формат је држао примат над дигиталним филмовима, све до појаве DVD (Digital Versatile Disc) дискова пре само неколико година. Све до половине 1990-тих година, док се нису појавили кућни „резачи“ CD-ова, питања ауторских права за дигиталне податке нису била толико изражена јер су једина места где су се дискови могли умножавати биле заправо фабрике где су се и производили, премда је већ и тада било и правих пиратских фабрика чији се технолошки процес није уопште или није много разликовао од оригиналног (Domanić 2004). Копирање оваквих медија постаје мање захтевно, а што се квалитета тиче, копије не губе на њему као код аналогних медија. Сада је већ постало могуће да се у врло кратком временском року направи огроман број копија истог квалитета.

Појава Интернета је додатно закомпликовала ствари. Доминантни облик незаконите дистрибуције софтвера током 1980-тих година звао се „мравља трговина“. Оваква врста продаје рачунарских програма свих намена, коју су покретале и организовале професионалне банде, најчешће се обављала на „бувљим пијацама“ (Drakulić и Drakulić 1999). Током деведесетих, захваљујући Интернету, јављају се нови, ефикаснији начини дистрибуције нелегалног софтвера.

Израз „*софтверска пиратерија*“ улази у употребу касних 70-тих година прошлог века, односно паралелно са развојем РС рачунара. Оригинално значење овог израза је подразумевало илегално копирање или препродају туђих програма, уместо да их корисници легално купују (и плате) или сами ураде. Израз се обично примењивао на крађу софтвера који је био намењен продаји, тј. тржишту (Petrović 2004). Поучени искуствима из прошлости, компаније које производе софтвер су већ у тим првим фазама покренуле различите кампање које су имале за циљ да кориснике упозоре на штетне ефекте пиратерије, али и на законске последице уколико ипак реше да игноришу упозорења и наставе да се баве овом нелегалном активношћу.

2. Типови софтверске пиратерије

Под пиратеријом се генерално подразумева било које неовлашћено коришћење одређених садржаја. Када се оно посматра кроз призму ауторских права онда оно представља неовлашћену производњу, дистрибуцију, продају или на било који други начин неовлашћено искоришћавање одређених ауторских дела без дозволе, накнаде, законских лиценци или изузетака предвиђених законом. Овакво одређење пиратерије односи се и на рачунарске програме.

Постоје различити појавни видови пиратерије и крећу се од појединаца који преко

импровизованих P2P (енг. Peer-to-peer) мрежа размењују софтвер, до руске мафије и бивших колумбијских господара дроге који воде фабрике за производњу копираних компакт дискова јер фалсификовање дигиталних медија почиње да доноси већи профит од послова са дрогом (Ganc и Ročester 2007). У суштини сви видови пиратерије који су карактеристични за данашње сајбер окружење се могу сврстати у неки од 5 основних типова (Spasić 2007):

1. Пиратерија од стране крајњих корисника – неовлашћено умножавање софтвера од стране радника фирме, а састоји се из различитих радњи: инсталирање програма са једне лиценциране копије на више рачунара; умножавање материјала за инсталирање и њихова дистрибуција; надоградња (енг. *upgrade*) без легалне копије програма који се надограђује; стицање примерака софтвера који нису доступни у комерцијалне сврхе и размена материјала на радном месту или изван њега.

2. Прекомерно коришћење клијент-сервера, значи да превелики број умрежених задослених службеника користи исту централну копију софтвера. При том, лиценца допушта само одређени број корисника

3. Интернет пиратерија – неовлашћено учитавање (енг. *download*) софтвера с Интернета, а односи се на онлајн куповину. Интернет пиратерија може имати следеће облике: пиратски сајтови који нуде софтвер за бесплатно преузимање или у замену за постављање нових програма на мрежу; Интернет аукције које нуде фалсификовани софтвер ван легалних канала; P2P мреже које дозвољавају неауторизовану размену софтвера. Многи људи који купују софтвер преко Интернета некад и не добију робу коју су платили, а други не могу да поврате уложени новац ако открију да је купљени софтвер фалсификован, јер непоштене Интернет фирме углавном муњевито нестају. Осим тога, изузетно је тешко пропознати пиратизовани софтвер на серверу,

јер се пре куповине понуђени производ не може визуелно погледати.

4. Инсталирање нелегалног софтвера на новосастављене рачунаре (*Hard Disc Loading – HDL*) – односи се на фирме које се баве продајом таквих рачунара, а овде спадају и фирме које продају или инсталирају нови софтвер на рачунаре на радном месту.

5. Фалсификовање софтвера – нелегално копирање и продаја производа заштићених ауторским правом с намером директног опонашања аутентичног производа. До фалсификовања софтвера долази у случају илегалног умножавања – дуплирања и продаје ауторизованог материјала са намером да се директно имитира заштићени производ. Фалсификовање софтвера у пракси има два најчешћа облика.

а. Копирање крајњих корисника: пријатељи једни другима позамљују дискове, или организације пријављују мањи број инсталираног софтвера. Иако се размена софтвера међу пријатељима може учинити потпуно наивном, треба нагласити да ова активност ипак крши закон о интелектуалним својинама и самим тим представља ризик за кориснике софтвера. Такође, интересантна ситуација настаје са појавом различитих друштвених мрежа, као што су Facebook, My Space и сличне, где број „пријатеља“ може да пређе и неколико десетина хиљада, а у том случају проста размена софтвера међу пријатељима може и те како да има озбиљне последице по добит њихових произвођача.

б. Фалсификовање: разни начини дуплирања и дистрибуирања нелегално копираног софтвера. Многе фалсификаторске групе повезане су са организованим криминалом за фалсификовање и паковање софтвера и за то користе напредну технологију. Тако се упакован софтвер продаје као мање или више верна имитација легитимног софтвера. Када се врши у великом обиму, фалсифико-

вање представља озбиљну криминалну активност. Софтверска пиратерија постала је део механизма за прање новца, што наравно даље води до трговине оружјем, коцкања, изнуђивања и проституције.

Такође, технологија коју фалсификатори користе стално напредује тако да ни искусни корисници не могу увек да разликују легални софтвер од фалсификата. Могућност преваре је повећана с растом популарности трговине преко Интернета, јер купац није у могућности да види производ док не стигне до њега. Фалсификатори често привлаче муштерије нудећи производе по изузетно ниским ценама, а ризици којима се на тај начин корисници излажу су бројни (нетестирани софтвер копиран безброј пута и то са потенцијално зараженог тврдог диска, производ без техничке подршке, производ без гаранције, производ на чије коришћење купац нема легална права, производ који не може добити надоградњу...).

Као што је већ на више места речено, појавом Интернета отвориле су се неслућене могућности за дистрибуцију пиратизованог софтвера. На пример, када се говори о размени датотека на Интернету, често ће се чути и израз „warez“. Овај израз представља циничну пародију израза „wares“ (енг. роба или производи за продају) (Ganc и Ročester 2007). Тзв. „warez“ групе су практично тајне организације на Интернету, које чине појединци и организоване групе које користе Интернет за нелегалну дистрибуцију ауторски заштићеног софтвера великих размера. Чланови тзв. „warez“ групе су обично веома вешти у „добављању“ нових софтверских производа и њиховој даљој дистрибуцији широм света. У оваквој групи, поједини чланови (познати као „добављачи“) имају приступ ауторски заштићеном софтверу, видео игрицама, филмовима, музичким датотекама и слично, често и пре него што су ти наслови постали доступни широкој публици. Затим, неки чланови (по-

знати као „разбијачи заштита“) користе своје техничко знање и вештину да заобиђу или „разбију“ заштите на ауторски заштићеном дигиталном медију, док други (познати као „курири“) разносе пиратизовани софтвер по разним серверима датотека на Интернету који другима омогућавају приступ, репродукцију и даљу дистрибуцију. Овакав начин дистрибуције нелегалних садржаја озбиљно угрожава пословање произвођача софтвера, па се акције сузбијања софтверске пиратерије најчешће спроводе управо против оваквих група.

3. Ситуација у свету

Међународна организација Business Software Alliance (BSA) је основана 1988. године као удружење произвођача пословног софтвера, са циљем да образује кориснике о ауторским правима над софтвером и информатичкој безбедности, трговини, електронском пословању, али и да се бори против софтверске пиратерије. Неке од чланица BSA су: Adobe, Apple Computer, Autodesk, Compaq, Dell, IBM, Intel, Inuit, Macromedia, Microsoft, Novell, Symantec и бројне друге. BSA сада већ има развијене програме у неких 80 земаља света.

BSA сваке године од међународне аналитичарске куће за информационе технологије International Data Corporation (IDC) наручује глобалну студију о нивоима пиратерије. Како се ова студија израђује већ више од једне деценије, то је и она сама постала предмет проучавања и омогућила је да софтверска пиратерија буде највише праћени и истраживани вид пиратерије. Методологија за процену пиратерије коју IDC користи при изради ове студије је компликована. У суштини она се заснива на процени колико је софтверских пакета инсталирано на персоналним рачунарима у једној земљи, па да се тај број упоређи са укупним бројем пакета испоручених од стране компанија.

Укратко, у глобалној студији о софтверској пиратерији за 2008. годину¹ се наводи, да је пиратерија упркос труду влада и произвођача софтвера да се заустави незаконита употреба рачунарског софтвера, и даље озбиљан проблем у свим земљама, чиме се кочи економски опоравак, али и дугорочни раст и напредак. Током 2008. године нивои софтверске пиратерије су пали у око пола (тачније 57) од 110 земаља које су обухваћене студијом. У 36 земаља је остала на истом нивоу, а порасла је тек у 16. Укупан проценат софтверске пиратерије на светском нивоу сада износи 41%, што је повећање од око 3% у односу на претходне године. Новчани губици за софтверске компаније су по први пут прешле 50 милијарди долара широм света.

4. Ситуација у Србији

У Србији скоро да не постоје озбиљне студије о појавним облицима и размерама софтверске пиратерије. Осим новинских натписа и студија овог феномена у стручним часописима из области права, активности BSA и њихови извештаји донекле могу да укажу на праву слику. Међутим, најдетаљнији опис стања софтверске пиратерије у Србији се налази у „*Специјалном извештају 301*“ који за потребе америчког Министарства трговине већ 21 годину израђује International Intellectual Property Alliance (ИПА). ИПА је Међународна алијанса за заштиту права интелектуалне својине која је формирана 1984. године у Сједињеним Америчким Државама, са циљем да заступа интересе индустрије засноване на коришћењу ауторских права и развија стандарде за ефикасну заштиту ауторских и сродних права, односно спречавање неовлашћеног коришћења материјала заштићених ауторским правима и њихове злоупотребе. Ради се о коалицији седам значај-

них трговачких асоцијација, које заступају око 1100 компанија које производе и дистрибуирају, широм света, материјале заштићене ауторским и сродним правима. Поред BSA, чланице ИПА су: AAP (Association of American Publishers), ESA (Entertainment Software Association), Independent Film & Television Alliance, МРАА (Motion Picture Association of America), NMPA (National Music Publishers Association) и RIAA (Recording Industry Association of America).

Како су Сједињене Америчке Државе највећи светски извозници материјала заштићених ауторским правима, имају и највећи интерес да се правна заштита тих материјала спроводи у што више земаља. У склопу тог труда ИПА сваке године у априлу месецу извештава Министарство трговине САД о појавама пиратерије у свету и о угрожавању америчких интереса по том основу, предлажући да се према земљама у којима је пиратерија изразито распрострањена уведу економске санкције. На основу тог извештаја, Министарство трговине упућује Конгресу „Специјални извештај 301“ о заштити интелектуалне својине у свету, са конкретним предлозима за увођење санкција земљама које су највећи прекршиоци и са „Листом посматрања“ земаља које би у будућности могле бити стављене под санкције због незадовољавајућег стања заштите интелектуалне својине.

Србија (заједно са Црном Гором) се 4 пута нашла у овом извештају, управо на тзв. „Листи за посматрање“, и то за 2003, 2004, 2005 и 2006. годину. После распада Државне заједнице 2006. године, ИПА није израђивала досије ни за Србију, ни за Црну Гору. За период пре 2003. године подаци практично да и не постоје.

4.1. Ситуација у Србији 2001. и 2002. године

Иако је до података за поменуте године тешко доћи, једно истраживање спроведено у јулу 2001. године је показало да чак 99% рачунара ради уз помоћ пиратских издања

¹ доступна на адреси: <http://global.bsa.org/globalpiracy2008/studies/globalpiracy2008.pdf>

оперативних система (Žarković 2003). То се променило већ током следеће године када су коначно на тржиште Србије ушле велике софтверске фирме. Исте године Microsoft је са савезном и српском владом потписао споразум о стратешком партнерству, чиме је лиценцирано 30.000 рачунара у администрацији и још 50.000 у школама и академским установама. У току акције коју је у Југославији спровео Microsoft, а која је трајала од септембра до краја децембра 2002. године, шансу за легализацију свог софтвера је искористило и више хиљада правних лица. Том приликом је закључено укупно 110.000 различитих лиценци, на основу којих је инсталиран софтвер на 35.800 рачунара. Microsoft је у склопу те акције отворио у Београду центар за подршку корисницима, где сви регистровани корисници њиховог софтвера могу телефоном да затраже техничку подршку, да добију потребне информације и да активирају или замене купљени производ. У октобру 2002. године, из Microsofta су дали саопштење за јавност да ће оперативни систем своје компаније (Windows XP Professional и пакет Office 11) превести на српски језик, што је наводно био још један од преседана које је Microsoft начинио за југословенско тржиште, јер је досадашња пракса била да се, тек пошто се на одређеном тржишту стекне критична маса корисника приступи локализацији оперативног система (Žarković 2003). Процењено је да се легализацијом софтверских производа Microsofta пиратерија у Србији спустила на неких 75%, мада постоје и извештаји да је у том првом моменту проценат рачунара са пиратским софтвером износио тек 60%. Упркос свему, склонили смо да мисимо да је прва цифра и она вероватнија.

Како је тржиште Србије постало отворено за софтверске компаније, али и удружења као што је BSA, тако ИПА по први пут има довољно података да у потпуности сагледа стање заштите интелектуалне својине у Србији и Црној Гори.

4.2. Ситуација у Србији за 2003. годину

У „Специјалном извештају 301“ за 2003. годину² се наводи да Србија и Црна Гора имају озбиљне проблеме у заштити материјала заштићених ауторским правима. Већи део сектора који се бави производњом материјала заштићених ауторским правом је имао проблем са продукцијом, дистрибуцијом, продајом, извозом илегалних оптичких дискова, VHS пиратеријом, као и са веома раширеном пиратеријом пословног и софтвера за забаву. Као један од узрока високог процента пиратерије (скоро 100%) извештај именује претходну југословенску власт (са Слободаном Милошевићем на челу) као једног од криваца. Према извештају, поменута власт је отворено подржавала пиратерију западних производа заштићених ауторским правима као посебан акт патриотизма. После рата на Косову, нова савезна влада је прекинула са том традицијом у којој је влада подржавала пиратерију. Међутим, пиратизовани материјали су и даље били широко распрострањени и могли су се наћи у бројним киосцима, малопродајним објектима и на пијацама. Било је веома тешко да се пронађе било какав малопродајни објекат који искључиво продаје легалан материјал. Својерестан парадокс су представљали киосци (њих 50-так) испред Студентског културног центра (у улици Генерала Жданова, сада Ресавска), а у непосредној близини српског Министарства трговине, туризма и услуга, који су дневно продавали на хиљаде илегалних касета и оптичких медија који садрже музику, филмове и софтвер. Истовремено, Интернет пиратерија је такође представљала озбиљан проблем, са бројним warez локацијама које за преузимање нуде пословни софтвер и рачунарске игре, али и са великим бројем веб локација које те исте производе нуде по принципу „нарезати

² доступан на адреси: http://www.iipa.com/special301_TOCS/2003_SPEC301_TOC.html

по наруџбини“. У земљи су, у то време, биле активне и фабрике које су се бавиле производњом пиратизованих оптичких медија. Поред тога што су поменуте фабрике снабдевале тржиште Србије и Црне Горе, њихови производи су се извозили и у суседне земље као што су Босна и Херцеговина, Хрватска, Грчка, Румунија, Словенија и Турска, што је представљало додатни проблем.

Као један од разлога за овако висок ниво пиратерије Извештај наводи и неадекватан Закон о ауторским и сродним правима, али и остале прописе којима се регулише и штити интелектуална својина, али и спорост и незаинтересованост тужилаштва и судства да предметима који се односе на повреду ауторских права дају приоритет. Из тих разлога стране инвестиције у индустрију за производњу материјала заштићених ауторским правима у Србији и Црној Гори су онемогућене, па САД и други страни и локални носиоци права трпе губитке који се мере милионима долара. На пример, музичка индустрија пријављује ниво пиратерије од 95%, што износи неких 14 милиона долара губитка само за музичку индустрију САД у 2002. години. Међутим, међународни притисак и пажња усмерена на Србију и Црну Гору од стране владе САД су требале да спрече да Србија и Црна Гора постану нова Бугарска или Украјина на подручју Балкана, с обзиром да се обе поменуте земље сматрају водећим у производњи пиратизованих оптичких медија.

Према поменутом Извештају 301, акције које је Влада Србије и Црне Горе требало да предузме у 2003. години да би унапредила свој режим заштите ауторских права су:

- да положи инструменте за ратификацију два такозвана „Интернет уговора“ која администрира Светска организација за интелектуалну својину (World Intellectual Property Organization – WIPO): *WIPO WCT* (WIPO Copyright Treaty) Уговор о ауторском праву

и *WIPO WPPT* (WIPO Performances and Phonograms Treaty) Уговор о интерпретацијама и фонограмима, оба из 1996. године. Ови уговори садрже међународне правне норме за спречавање недозвољеног приступа заштићеним делима и генерално регулишу њихово коришћење на Интернету и другим дигиталним мрежама. (Скупштина је у том тренутку већ одобрила оба уговора);

- да измени Закон о ауторским правима из 1998. да би укључио бољу заштиту од пиратерије, посебно у онлајн окружењу;

- да усвоји законе који регулишу производњу оптичких медија, како би се контролисала њихова производња и дистрибуција;

- да упути агенције за спровођење закона да борби са пиратеријом дају приоритет и поставе циљеве како би се покренуле криминалне истраге, рације и тужбе;

- да побољша административне анти-пиратске напоре да би се затворили киосци и други малопродајни објекти који се баве продајом и дистрибуцијом пиратизованих материјала;

- да појача спровођење закона на границама да би се спречио увоз и извоз пиратизованог материјала, укључујући оптичке медије;

- да унапреди судску обуку о ауторским правима да би судови брзо и ефикасно спровели све аспекте закона о ауторском праву.

Крајем 2001. године спроведена је до сада и највећа акција против пирата, у којој су учествовали припадници полиције и представници министарстава финансија, трговине и културе Републике Србије. Само тржишна инспекција запленила је 35.360 компакт дискова, 16.801 аудио касету и више од 2.000 видео касета (Žarković 2003).

Међутим, један други случај је привукао мало већу пажњу. Највећа заплена пиратских дискова у Европи икад одиграла се у Београду, где је 6. јула 2002. године заплењено око 750.000 пиратских компакт дискова. У изнајмљеним магацинским просторијама предузећа

„Југоекспорт“ на Звездари, криминалистичка полиција СУП-а Београд открила је илегалну производњу музичких компакт дискова чији је произвођач било предузеће „General Disc Tehnology“ – GDT). Као мера обезбеђења, опрема и пиратизован материјал су запечаћени на локацији, у складишту ове фабрике. Власник GDT-а је поломио печате на просторији где су били стављени под контролу заплењени дискови, пиратски дискови су пуштени у промет, а доказ о повреди ауторских права и права на жиг је тако нестао. Штета коју су претрпели разни носиоци права (писци песама, извођачи и произвођачи фонограма) мери се милионима долара, с тим што је и наша држава у овом случају изгубила еквивалент од око 1,5 милион долара од пореза на 750.000 илегално произведених и продатих оптичких дискова. У склопу неразјашњених околности остаје и питање зашто заступник носилаца права, СО-КОЈ, није био прописно информисан о повреди права његових клијената и зашто му није допуштен приступ пиратским дисковима у сврху предузимања грађанско-правних мера заштите аутора и произвођача фонограма, чији су дискови пиратизовани (Žarković 2003). Иако се овај случај не везује за софтверску пиратерију, он је као пример слабости тадашњих законских механизма веома илустративан. Одмах по објављивању овог Извештаја, Влада Републике Србије је направила први озбиљан корак и оформила Комисију за борбу против пиратерије.

4.3. Ситуација у Србији за 2004. годину

„Специјални извештај 301“ за 2004. годину³ је нешто штурији и у највећој мери говори о мањкавостима закона и спорости судства. У њему се наводи да је Савезни завод за интелектуалну својину припремио нацрте за из-

мене закона, који су до тада били у својервном конфликту. У случајевима криминалног кршења ауторских права, Закон о ауторским правима и Кривични закон Републике Србије покривају исти криминални преступ на конфликтан начин у односу и на процедуру и на казне. По Закону о ауторским и сродним правима ово дело се није могло гонити *ex officio* (по службеној дужности), а по Кривичном закону јесте, а и казне су се разликовале – максимум три године по Закону о ауторским и сродним правима, односно 8 година по Кривичном закону. BSA наводи да су управо ови конфликти резултирали значајном збрком и одлагањима у случајевима који се воде. Штавише, тржишни инспекторат није имао неопходни законски ауторитет за спровођење закона о ауторским правима. Иако полицији, тужилаштву и царинским службеницима недостаје неопходна опрема и експертиза да би спроводили акције и започињали истраге и судске поступке против прекршилаца, формирање поменуте Комисије за борбу против пиратерије је довело до неких спектакуларних акција против очигледне уличне трговине пиратском робом, поготово у Београду. Ипак, на крају, почетни залет је спласнуо, па је већина тачака из акционог плана Комисије остала неиспуњена.

4.4. Ситуација у Србији за 2005. годину

„Специјални извештај 301“ за 2005.⁴ је скоро идентичан оном за 2003. годину, иако су видљиви неки помаци. На позитиван развој указују прве две криминалне осуде против софтверских пирата. Током претходне године донет је и нови Закон о ауторским и сродним правима, који је тек почео да се примењује, па је због тога још увек било немогуће проценити његову ефикасност. По-

³ доступан на адреси: http://www.iipa.com/special301_TOCS/2004_SPEC301_TOC.html

⁴ доступан на адреси: http://www.iipa.com/special301_TOCS/2005_SPEC301_TOC.html

што је текст овог закона сада био измењен и није више био у конфликту са Кривичним законом, са разлогом се од њега очекивао да унеколико убрза поступке пред судовима. Препоруке које су наведене у овом Извештају највише се односе на законско спровођење борбе против пиратерије, као и спровођење акција против уличне продаје и увоза односно извоза пиратизоване робе. Тржиште је и даље преплављено пиратским производима свих врста. Иако се број малопродајних објеката са легалном робом повећао, велики број уличних продаваца илегалних материјала још увек веома озбиљно утиче на развој легитимног тржишта.

Мрежа уличних продаваца је била веома организована. Сви продавци су имали исте наслове и типове производа, чиме се наслућује присуство централизоване мреже за дистрибуцију. Најчешћи медиј за пиратизовану музику, филмове и софтвер је CD-R (CD-Recordable). Рацијом која је извршена 6. фебруара 2005. године на киоске испред СКЦ-а, је заплењено 18.000 дискова и ухапшено је 55 лица. У Извештају се и наводи да су управо припадници Министарства унутрашњих послова и предузели све потребне акције. Они су извршили неких 600 акција против пирата. Међутим, кријући се иза примећених недоследности у законима, али и због општег недостатка заинтересованости и искуства, тужиоци су заказали и нису наставили за полицијским акцијама. У ствари, од поменутих 600 акција против пирата које је спровела полиција, од којих је већина уперена против уличних продаваца, само 10 (1,5%) је завршило на суду.

У Извештају за 2005. годину се даље наводи да пиратерија у Србији и Црној Гори није ограничена само на дистрибуцију и малопродају. Још увек је у земљи постојала бар једна фабрика која је укључена у масовну производњу пиратских оптичких дискова, како за потребе локалног тржишта, тако и за потребе извоза.

4.5. Ситуација у Србији за 2006. годину

Поред стандардних порука о томе шта треба побољшати на пољу борбе против пиратерије, у „Специјалном извештају 301“ за 2006. годину⁵, се Србији посебно скреће пажња да треба да спроведе свој закон о високотехнолошком криминалу, који је усвојен током 2005. године. Такође се наглашава и неопходност доношења закона о оптичким дисковима, којим би се регулисала њихова производња и дистрибуција и обезбедили адекватни механизми за контролу и заштиту ауторских права.

Стање у Србији, у том периоду, је и даље мање-више непромењено. И даље постоје фабрике за израду пиратских оптичких медија, а улична продаја и даље цвета. BSA извештава да је основни проблем који утиче на њене компаније, пиратерија оптичких дискова (на малопродајном нивоу) и пиратерија крајњих корисника. Постоји и Интернет пиратерија, али још увек није достигла проблематичан ниво који има пиратерија на оптичким дисковима. Уколико би се софтверска пиратерија смањила, могао би се осетити позитиван утицај на локалну економију. За разлику од пословног софтвера, софтвер за забаву (рачунарске игрице) доживљава пораст Интернет пиратерије уگوшћавањем нелегалних Интернет локација у Србији и Црној Гори. Ове нелегалне warez локације омогућавају бесплатно преузимање софтвера за видео игре, али преко њих је могуће наручити и нарезивање игрица.

Што се спровођења акција против софтверских пирата тиче, BSA извештава о све бољој сарадњи са ауторитетима у Србији. Ауторитети предузимају акције на терену у случајевима софтвера, извршавају се полицијске рације, а и BSA је имала позитивне резултате на судским саслушањима. Судије су радо прихватале информације о софтверској пиратери-

⁵ доступан на адреси: http://www.iipa.com/special301_TOCs/2006_SPEC301_TOC.html

ји, као и штампане материјале са упутствима како да препознају пиратски софтвер, али и са информацијама о типовима лиценци софтвера. По подацима BSA у 2005. години је покренуто 76 кривичних поступака у вези са софтвером. BSA наводи позитивне помаке у 2005. години; број пресуда са утврђеном кривицом је 12, што је много више од 2004. године. Међутим, иако су донете осуђујуће пресуде, максималне казне нису изречене. Најчешће су биле новчане казне, а минималне затворске казне (које су ретко изрицане) су претворене у условне.

У овом периоду, BSA је све присутнија како на различитим образовним семинарима, тако и на конференцијама о интелектуалној својини, као што је она коју је организовала Америчка привредна комора у Србији, 19. септембра 2006. године, под називом „Нови изазови у заштити интелектуалне својине“. Конференцију је отворио Мајкл Полт, тадашњи амбасадор САД у Србији, а присутни су били представници Министарства унутрашњих послова, Министарства за економске односе са иностранством, Министарства финансија Републике Србије, тужиоци и судије окружних органа Београда, порески и тржишни инспектори, представници Завода за интелектуалну својину и Привредне коморе Београда.

Међутим, међу свим активностима у којима учествује BSA, посебно се издваја акција „Тајни купац“ која за циљ има разоткривање пиратерије у фирмама које продају рачунаре са инсталираним пиратским софтвером. У сарадњи са МУП-ом Србије, а на основу кривичних пријава проверено је 6 фирми које се баве склапањем и продајом рачунара, и код свих 6 је доказано да су продавали рачунаре са инсталираним нелегалним софтвером неког од следећих произвођача: Adobe, Microsoft, Autodesk, Mascomedia. Против одговорних лица у овим фирмама су поднете кривичне пријаве, а две од њих су приступиле поступку вансудског поравнања.

Поред тога, BSA је спровела и опсежну акцију којом су посредством упита, а на основу основане сумње, љубазно од корисника у преко 300 фирми тражили да доставе доказ о поседовању лиценци за софтвер који користе. У случају да нису одговорили на овај упит или нису доставили доказе, у следећем кораку им је достављено писмо с упозорењем да ће BSA, ако не одговоре ни на ово писмо, упутити кривичне пријаве надлежним државним органима. Захваљујући овој акцији Microsoft је склопио уговоре о вансудском поравнању са фирмама као што су: Serbian Object Laboratories из Београда, Softline из Београда, Extreme из Кучева, Битинфо центар из Младеновца, Полимарк из Београда, Зеленило из Панчева и Матијевић из Новог Сада.

4.6. Ситуација у Србији за 2007. годину

Иако је Закон о посебним овлашћењима у циљу заштите права интелектуалне својине усвојен 2006. године, тек је крајем 2007. године почела акција пуне примене овог закона, као и активна борба против свих облика пиратерије у свим деловима Србије. Како су овим законом порески инспектори добили овлашћења за контролу легалности софтвера, то се BSA одмах укључила у њихову обуку која је требало да им омогући да проверавају легалност софтвера.

Према годишњој студији BSA за 2007. годину, стопа софтверске пиратерије у Србији је износила 76%, односно опала је за 2% у односу на 2006. годину. Процењено је да је због овакве високе стопе пиратерије, домаћа економија претрпела губитке у износу од 72 милиона долара, углавном кроз ненаплаћена пореска потраживања. При анализи ових података, притом, нису узете у обзир активности пореских инспектора и акције Специјалног тужилаштва за борбу против високотехнолошког криминала.

BSA је посебно задовољна сарадњом са представницима власти у Србији, односно њиховом вољом да ефикасно заштите права интелектуалне својине. На пример, судија Окружног суда у Београду Зоран Ђорђевић је одредио притвор двојици осумњичених за поновно бављење уличном пиратеријом, иако су служили условне казне. На основу захтева Посебног одељења Окружног јавног тужилаштва за борбу против високотехнолошког криминала, полиција је, средином маја 2007. године, ухапсила двојицу мушкараца који су продавали умножене дискове на уличним тезгама у Београду и приликом хапшења им одузела преко 2.000 комада оптичких дискова. Иста лица су и раније била осуђивана на условне и новчане казне, и познати су београдској полицији у вези са извршењем других кривичних дела. BSA сматра да је ово веома важна одлука која представља прекретницу у заштити интелектуалне својине у Србији, јер је одређивањем притвора за ова лица суд показао да у Србији постоји све мање толеранције за уличну пиратерију и било коју другу повреду права интелектуалне својине. Ову тенденцију у српском судству показују и 12 окривљујућих пресуда и 7 уговора о вансудском поравнању за кривична дела из домена кршења права интелектуалне својине. Изречене санкције су условне осуде на казну затвора или новчане казне, уз обавезну меру одузимања и уништавања пиратског софтвера. Током 2007. године покренути су и други кривични поступци, а одржано је и 40 рочишта.

Сви предузети кораци су охрабрујући и показатељи су стабилног напретка у борби против пиратерије у Србији, чиме ће наша земља постати привлачнија за стране инвеститоре, а што ће даље допринети отварању нових радних места у информатичкој, али и другим индустријама, задржавању младих стручњака и даљем напредовању Србије.

4.7. Ситуација у Србији за 2008. годину

Крајем септембра 2008. године, BSA је дала саопштење за јавност у којем су објављени резултати њихове акције „Тајни купац“. Ова акција је указала да софтверску пиратерију у дистрибутерском каналу, током лета 2008. године, чини око 10% инсталираних рачунара и да је претежно оријентисана ка приватним лицима. Будући да је током 2007. године исти ниво пиратерије био виши од 40%, ово представља значајан помак и промену на тржишту рачунарске опреме. У исто време, све више фирми које се баве продајом рачунара и опреме правним лицима нуде искључиво оригиналан софтвер. Истраживање BSA даље показује да је истовремено у понуди све више рачунара без оперативног система и унапред инсталираног софтвера, што може да буде мач са две оштрице. Појава великог броја „голих“ рачунара и даље отвара могућност инсталирања пиратских програма. Такође, појачана активност пореских инспектора, али и акције Посебног тужилаштва за борбу против високотехнолошког криминала је очигледно уродила плодом, а резултати су очигледни и из Глобалне студије о софтверској пиратерији за 2008. годину. У полугодишњем извештају о раду Министарства трговине и услуга за период од 7. јула до 31. децембра 2008. године⁶, наводи се да је у циљу спречавања повреде ауторских права, одузето и рециклажом уништено 11 тона, односно неких 280.000 пиратских примерака носача звука, слике и рачунарских програма које је запленила Тржишна инспекција контролом предузећа и јавних површина.

У горепоменутој глобалној студији BSA за 2008. годину, наводи се да је Србија већ трећу годину заредом забележила пад софтверске пиратерије од 2%. Упркос томе, губици које је

⁶ доступан на адреси: <http://www.mtu.gov.rs/dokumenti/izvestajmtu2008.pdf>

забележила српска привреда због софтверске пиратерије су порасли на 99 милиона долара. Такође, Србија се помиње као једна од земаља са највећим падом пиратерије у протеклих 5 година. Налазимо се на 6. месту, заједно са Бразилом, Мексиком, Египтом, Јорданом, Аустралијом, Сингапуром, Индијом и Мароком, у којима је забележен пад пиратерије од 6%. У студији је дат и преглед стања у Србији у протеклих 5 година, као и укупни губици због софтверске пиратерије, који се мере у милионима долара.

Година	Ниво пиратерије	Губици
2004	80%	85
2005	80%	95
2006	78%	59
2007	76%	72
2008	74%	99

5. Закључак

BSA на својој Интернет локацији наводи 5 принципа, чије би поштовање довело до смањења софтверске пиратерије, али и повећања економског раста.

1. Едукација јавности и повећање свести о вредности интелектуалне својине и ризицима употребе нелиценцираног софтвера.
2. Унапређење Закона о заштити интелектуалне својине у смислу примене обавеза Свет-

ске организације за заштиту интелектуалне својине (WIPO) да би се омогућила боља и ефикаснија борба против дигиталне и Интернет пиратерије.

3. Креирање снажних механизма примене као што налаже Светска трговинска организација (WTO) кроз TRIPS споразум (Agreement on Trade-Related Aspects on Intellectual Property Rights), укључујући и чвршће законе против пиратерије.

4. Посвећивање значајних ресурса управних органа решавању проблема, укључујући националне службе за сузбијање криминала у области ауторских права, међународну сарадњу и обуку локалних органа реда и правосудних органа.

5. Практичну примену политике управљања софтверским ресурсима и захтев да јавни сектор користи искључиво легалан софтвер.

Поштовање ових принципа и још строжа заштита права интелектуалне својине би Србији донела бројна побољшања. Клима у којој се страни инвеститори (поготово у индустрији информационих технологија) осећају да без бојазни од пиратерије могу да пласирају своје производе, омогућила би Србији да искористи и сопствене потенцијале у сектору развоја софтвера.

Литература

- Ganc, Džon и Ročester, Džek B. 2007. *Pirati digitalnog doba : kako sukobi oko intelektualne svojine ugrožavaju naše lične slobode, naše poslovanje i svet-sku privredu*. Beograd: Clio.
- Domazet, Siniša. 2007. Piraterija – «vampir» savremene privrede. *Pravo : teorija i praksa* 24(3/4): 39-40.
- Domanović, Marko. *Etičnost zaštite autorskih prava na digitalne podatke*. http://blog.vizio.biz/uploads/eticnost_zastite_autorskih_prava_na_digitalne_podatke.pdf. (приступљено 27.V.2009.)
- Drakulić, Ratimir и Drakulić, Mirjana. 1999. Investiciona ulaganja u razvoj računarskih programa i piratstvo. U *Upravljanje investicionim i razvojnim projektima*. ed. Petar Jovanović, 91-101, Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Žarković, Blagota. 2003. Usavršavanje propisa Srbije i Crne Gore o suzbijanju krivotvorenja i piraterije. U *Modeli zaštite autorskih prava na polju književnosti*. ed. Ljiljana Rudić-Dimić, 111-143, Beograd: Balkankult.
- Milovanović, Zoran. 1991. Kompjuterski kriminalitet i elektronsko piratstvo. *Pravni život* 41(394): 993-1008.
- Petrović, Slobodan P. 2004. *Kompjuterski criminal*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Spasić, Vidoje. 2007. Savremeni oblici piraterije u autorskom i srodnom pravu. *Pravni život* 56 (513): 293-309.
- Stanković, Sanja и Tešmanović, Ljiljana. 2007. *Autorsko pravo u izdavaštvu*. Beograd: autori.
- Фуруновић, Драгутин. 2000. Гутенбергова револуција : њене тековине, значај и перспективе. У *Култура штампе – поуздан видик прошлог садашњег и будућег*, уред. Веселин Илић. Ниш: Просвета